

Daniel Miller: *Materialna kultura*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2016, 232 str.

250

Studia humanitatis je s knjigo *Materialna kultura* (Stuff, 2010) poskrbela za prvi prevod Daniela Millerja v slovenščino (doslej sta bila v slovenskem jeziku dostopna dva daljša intervjuja v *Emzinu*, 2006, in *Sobotni prilogi Dela*, 2008). Miller (1954) je po izobrazbi arheolog in antropolog, zaposlen na Oddelku za antropologijo Univerzitetnega kolidža London. Napisal ali uredil je vrsto knjig o materialni kulturi, množični potrošnji, nakupovanju, oblačilih, kavbojkah, migraciji, internetu, novih tehnologijah in družbenih omrežjih. Na Oddelku za antropologijo so pod njegovim vodstvom razvili raziskovalni center za študij materialne kulture in študijski program za raziskovanje digitalne antropologije. Miller zadnjih pet let s kolegi in doktorskimi študenti raziskuje globalni vpliv novih družbenih medijev na terenih v Veliki Britaniji, Indiji, Turčiji, Italiji, Čilu, Trinidanu in Tobagu, Braziliji in na Kitajskem. Prvi rezultati in knjige so objavljeni na blogu *Zakaj objavljamo* (<https://www.ucl.ac.uk/why-we-post>), dostopen je tudi e-tečaj *FutureLearn* v angleščini, italijanščini, španščini, portugalsščini, turščini, kitajščini, hindijščini in tamilščini. Kot poroča slovenska doktorska študentka na izmenjavi Veronika Zavrtnik, Miller uspešno gradi novo pleme raziskovalcev: svoje doktorske študente izrazito podpira in promovira njihova dela, oni pa ga obožujejo.

Daniel Miller v uvodu v knjigo *Materialna kultura* napove, da bo strnil poglede iz zgodnejših del v nekoliko poljudnejši obliki brez pretiranega akademskega stila, pri čemer se bo skliceval na knjige in članke o materialni kulturi, ki jih je napisal sam ali skupaj s kolegi. Osrednja trditev knjige je paradoks, da »našo človečnost najboljše razumemo, izrazimo in cenimo tako, da pozornost usmerimo v temeljno materialnost« (str. 20), kar velja tako za tradicionalne predindustrijske družbe kot za sodobni potrošniški svet. Specifike potrošniške družbe Miller obravnava v knjigi *Consumption and its Consequences* (2012), ki je pri isti založbi letos izšla kot *Potrošnja in njene posledice*.

V prvem poglavju *Materialne kulture* z naslovom Zakaj oblačenje ni površ(i)n(sk)a zadeva najprej poruši običajno akademsko razumevanje stvari – torej idejo, da nas predmeti označujejo ali reprezentirajo in da so predvsem znaki ali simboli, ki predstavljajo ljudi; »stvari nas v mnogih pogledih šele ustvarijo« (str. 27). Analizira vsakdanja oblačila v javnosti in intimni sferi, iskanje osebnega stila, družbene konvencije, politične razsežnosti ter senzualnost dotika, barve in gibanja. Kot študijo primera obravnava indijski sari in njegov vpliv na uporabnice, vključno s tragičnimi smrtmi zaradi vžiga paluja – okrašenega zaključka sarija, ki si ga ženske vržejo čez ramena.

V drugem poglavju z naslovom Teorije stvari predstavlja teorije materialne kulture. Pri *teoriji stvari kot takih* se sklicuje na knjigo *Analiza uokvirjanja* Ervinga Goffmana (1975), ki trdi, da naše obnašanje usmerjajo pričakovanja, ta pa so določena z okvirji, ki ustvarjajo kontekst našega delovanja. Uokvirjeno dogajanje določa, kakšno delovanje je primerno in kakšno ne; večinoma se teh okvirjev

ne zavedamo, opazimo jih predvsem, če niso skladni z vsebino. V kontekstu Millerjevih terenskih raziskav so bile skladovnice lončevine na indijski poroki njen okvir, prizorišče, zato vaščani niso mogli razumeti, da ga je okvir bolj zanimal kot sama poroka. Lastnost predmetov, da zbledijo in se pomaknejo na rob vidnega polja, čeprav so važni za naše vedenje in identiteto, opredeli kot *ponižnost stvari*. Tako perspektivo pa v nadaljevanju označi tudi z izrazom *materialna kultura*. Nakazuje, da velik del tistega, kar smo, dojemamo kot zunanje okolje, ki sproža naše delovanje (str. 80).

Miller se pri preučevanju materialne kulture opira na delo francoskega antropologa Pierra Bourdieuja *Oris teorije prakse* (1972) in na strukturalizem Clauda Levi-Straussa. Otrok med odraščanjem dojame naravo reda stvari kot samoumevno in privzame norme, ki jih imenujemo kultura. Miller meni, da se Bourdieujev *habitus* (priučene in utelešene sheme sprejemanja, mišljenja in delovanja) ujema z njegovim konceptom *ponižnost stvari* – predmeti ne kričijo kot učitelji, ampak nam nežno pomagajo, da se naučimo primerne delovanja in s tem delajo ljudi. Celoten sistem stvari z notranjim redom nas naredi takšne, kakršni smo, in tega se lahko naučimo ob preučevanju materialne kulture (str. 84).

251

Miller teorijo *objektivacije* izpelje po Heglu in Marxu: ko človek dela, se podvaja miselno v zavesti in tudi dejansko, sebe opazuje v nekem od sebe ustvarjenem svetu. Samoodtujitev je po Heglu nujen proces v našem razvoju: ko je nekaj povnanjeno, pa lahko postane omejujoče in pozabimo, da je bila naša stvaritev. Miller se strinja z nemškim sociologom Georgom Simmlom, da je kultura inherentno protislovna na ravni ustanov in materialnosti. Materialne dobrine niso samo dobre ali samo slabe, vedno dobimo cel paket: ko uživamo njihove prednosti, obenem dobimo tudi omejitve. Miller sklene, da večina ljudi, ki jih pozna tako v tradicionalnih družbah kot v urbanih okoljih, skuša nakopičiti čim več stvari in obenem pobegniti od materialnosti, šele zavedanje tega protislovja pa človeku omogoči zmernost (str. 96).

V tretjem poglavju z naslovom Bivališča: prilagajanje teorije trdi, da nas hiše in stanovanja konstituirajo še bolj kot obleka, saj imamo nanje manj vpliva in jih redkeje menjamo. Kot študijo primera navaja analizo posegov v notranjo opremo kuhinj delavskega razreda v državnih stanovanjih v severnem Londonu. Osnovna kuhinjska oprema je bila solidna, funkcionalna in uniformna; večina je dodala slike in okraske ali stene prepleskala v drugo barvo, drugi so si privoščili več posegov, nekateri pa so se v devetdesetih letih 20. stoletja znebili relativno nove opreme, ker so verjeli, da je vse državno *a priori* slabo – bil je namreč čas Margaret Thatcher, ki ni bila naklonjena socialnim soseskam. Miller je ugotavljal, da asocialni samski stanovalci niso spremenili čisto nič in so torej odtujeni od svojih bivališč, ljudje z dobrimi družbenimi razmerji pa so stanovanja prikrojili svojim potrebam. Najbolje so jih udomačili pari, kjer si je ženska zamislila estetsko izboljšavo, moški pa jo je izvedel kot »sam svoj mojster« (str. 124-129). Na podlagi te in še drugih raziskav je zaključil, da so ljudje sposobni ustvariti dobre odnose z osebami in s stvarmi ali pa imajo težave z obojimi. Menim, da tu preveč posplošuje in svoje trditve ne argumentira dovolj. Tvornost hiše obravnava kar na primeru

lastnega idiličnega predmestnega domovanja, ki mu prinaša užitke in omejitve – ne drzne si kupiti Ikeinega pohištva ali običajne preproge, da ne bi prevaral stavbe in njenega modernističnega sloga (str. 133). Hiši tukaj pripiše visoko stopnjo tvornosti, pravzaprav jo poosebi in postane njen ujetnik.

252

V četrtem poglavju z naslovom Mediji: nematerialna kultura in uporabna antropologija razišče dvoumno naravo množičnih medijev in komunikacije: »stvari niso nujno reči, ki jih lahko držimo ali se jih dotaknemo« (str. 28). Obravnava nove oblike komunikacije, pri čemer ga bolj kot komunikacijske tehnologije zanimajo platforme in sama komunikacija. Novi mediji ustvarjajo nove oblike svobode in obenem potrebo po novih oblikah nadzora. Razmerja na daljavo raziskuje na primeru filipinskih mater, ki so poiskale delo v tujini, da bi otrokom omogočile blagostanje in šolanje, ter njihovih otrok, ki materialnega blagostanja sploh ne cenijo in se počutijo zapuščeni. Miller ugotavlja, da migracija pretrga jedrna razmerja in da telefonska komunikacija ne more nadomestiti žive prisotnosti družinskih članov. Opazi tudi, da družba obsoja odsotnost mater veliko bolj kot odsotnost očetov, kar je povezano z normativnimi predstavami o enih in drugih (str. 174–176). V našem okolju lahko vlečemo vzporednico z bolečimi zgodbami *aleksandrink* in njihovih otrok, ki jih je pogosto dodatno zagrenilo obsojanje sovaščanov in Cerkve.

Miller se v nadaljevanju spusti na področje aplikativne antropologije in vprašanja, kako lahko rezultate raziskav uporabimo za blaginjo ljudi. Raziskavo o uporabi mobilnih telefonov na Jamajki kot možni podpori za izhod iz revščine je financiral britanski oddelek za mednarodni razvoj. Miller in Heather Horst sta ugotovila, da revni Jamajčani mobilni telefon uporabljajo predvsem za ohranjanje stikov z zelo veliko mrežo ljudi, ki bi jih lahko zaprosili za pomoč v primeru socialne ali finančne stiske. Denar se tako vedno razprši, zato ni začetnega kapitala, da bi vzpostavili posel, in tudi ne izhoda iz revščine. Raziskovalca sta bila kritična do pogleda ekonomistov in financerjev študije, da so prihodki edino merilo blaginje; po Unescu sta dodala še izobrazbo in zdravje ter po Mary Douglas in Stevenu Neyu komunikacijo (članek *Komunikacijske potrebe družbenih bitij v zborniku Missing Persons: A Critics of Personhood in Social Sciences*, 1988). Miller na koncu poglavja resignirano ugotavlja, da antropologi redko vplivamo na odločitve politikov in birokratov, pogosteje z nami sodelujejo oblikovalci, arhitekti in poznavalci medijev, največkrat pa komuniciramo znotraj svoje vede.

V petem poglavju z naslovom Stvar življenja in smrti razmišlja, kako stvari prispevajo k formiranju in izgubi osebe ter kako se snovnost uporablja pri vprašanih življenja in smrti. S Fione Parrott sta soočanje s smrtjo bližnjih oseb raziskovala v južnem Londonu. Druge družbe so v ta namen razvile zapletene in dolgotrajne pogrebne rituale, zahodna družba pa vrsto poklicev in literaturo za samopomoč, spregledali pa smo strategijo počasnega ločevanja od pokojnika z ohranjanjem oziroma oddajanjem njegovih stvari.

Zaključni, da materialni svet preučujejo mnoge vede in znanosti, za antropologijo pa je značilna empatija do ljudi, ko stvari skušamo gledati z zornega kota drugih ljudi, in tudi empatija do stvari – sam se vživlja tudi vanje (str. 216).

V Veliki Britaniji so raziskave materialne kulture v drugi polovici 20. stoletja izvajali predvsem v muzejih, potem pa je materialnost doživela preporod, povezan z epistemološkim premikom ali materialnim obratom, predvsem v delih Daniela Millerja, Alfreda Gella, Tima Ingolda in Christopherja Tilleyja. V Sloveniji etnologi in antropologi v muzejih in na zavodih za varstvo kulturne dediščine teoretske poglede na področju antropologije gotovo posodabljammo z nekaj zamude; nasprotno mladi antropologi sodobne teorije in nove paradigme osvajajo hitro, pogosto pa ne poznajo objav starejših kolegov v drugih etnoloških ustanovah. Pričujoča knjiga bo tako dobrodošel izziv za razmislek in soočanje pogledov in praks.

Materialna kultura ni poglobljena monografija niti sistematični pregled raziskav materialne kulture (str. 17), kot bi lahko pričakovali zaradi naslova, je pa odlična za prvo srečanje z Millerjevo mentalno krajino. Namenjena je strokovni in tudi splošni publikii, kar nakazuje struktura knjige: Miller najprej piše o obleki, da pritegne bralce, šele v drugem poglavju se posveti teoretičnim izhodiščem, potem pa povzema še tri izbrane teme in mnoge študije primerov. Usmerjenost na širši krog je razvidna tudi iz direktnega nagovora bralcem, naj svoje domove odprejo antropologom, ki so zelo pozorni poslušalci (str. 155). Dobra plat knjige je vsekakor povezava teorije in empirije.

Miller materialne kulture ne definira in celo zapiše, da je njegov namen zabrisati zdravorazumsko razlikovanje med osebo in stvarjo, subjektom in objektom (str. 20). Pri utemeljevanju teorij o materialnem se sklicuje na Hegla in Marxa, zato asociira na dialektični materializem povojne slovenske etnologije in muzeologije. »Naloga etnografije in folklore kot zgodovinske znanosti je 'odkriti zakone materialne biti družbe in na podlagi razumevanja njenega materialnega razvoja razložiti njeno duhovno življenje'«, Boris Orel navaja ruskega teoretika V. Volgina v uvodniku prve številke *Slovenskega etnografa* (Orel 1948: 8). Orlu in Millerju je skupno, da skozi izbrano materialnost raziskujeta duhovno in družbeno kulturo. Razlikuje ju predvsem dvoje: Millerja zgodovinskost ne zanima posebno, poudarja pa tvornost stvari, ki jo povzema po Alfredu Gellu.

Miller res zelo široko gleda na materialno, ki navsezadnje zajema kar vse; pri medijih tehnološke naprave, platforme in tudi komunikacijo. »A nazadnje pridemo do sklepa, ki upravičuje vključitev komunikacije kot neke vrste snovnosti. Mediji niso zgolj sredstvo za doseganje nekega drugega cilja. Ljudje cenijo komunikacijo kot tako, kot stvar, ki jo imajo ali pa se čutijo v tem pogledu oropane« (str. 186). Pri branju knjige je zato bolje opustiti v slovenski preteklosti uveljavljeno delitev, da so naprave del materialne, komunikacija pa del družbene kulture. Stroka in znanost v Sloveniji pogosto pozivata k preseganju delitev (npr. v monografiji *Interpretacije dediščine*, 2014), Miller pa to enostavno naredi.

Millerjev pristop k preučevanju stvari je na prvi vtis bolj uporaben za raziskovanje dvosmernega odnosa med stvarmi in ljudmi v življenju kot pri muzealiziranih predmetih. V slovenskem okolju najdemo obravnavo predmetov po Millerjevem in Appaduraievem zgledu v zborniku *Klepetavi predmeti: ko predmeti spregovorijo o nas in drugih* (ur. Mlekuž 2011). Pri muzealijah lahko njihovo

tvornost in pomen preučujemo, če je znana njihova biografija (po Kopytoffu 1986); redke »osirotele« muzealije brez podatkov o času in kraju izvora ter funkciji pač ne morejo pričati o življenju ljudi, ki so jih ustvarili ali uporabljali. Značilen primer muzealije s pojasnjeno tvornostjo je kipec Li Tieguaia v Pokrajinskem muzeju Celje, za katerega je Alma Karlin verjela, da ji prinaša nesrečo; njegovo tvornost je interpretirala v romanu *Malik* (1932). V muzejih pomen stvari v življenju ljudi lahko prikazujemo s predmeti, ki jih za čas razstave posodijo njihovi lastniki, kar je pogosta praksa v ciklusu osebnih razstav ob drugi stalni razstavi *Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta* (2009). Na razstavi *Osebna asistenca je naša eksistenca* (2013) so se osebe z gibalnimi omejitvami predstavile s fotografijo, osebnim predmetom in zgodbo o njegovem pomenu. V zagrebškem Muzeju prekinjenih ljubezenskih zvez zbirajo osebne predmete, ki so skoraj kot izrezani iz Millerjevega petega poglavja in dobesedno izločeni iz življenja bivših lastnikov. Predstavljajo jih skupaj z zgodbo o ljubezni, njeni prekinitvi in dinamiki ločevanja od predmeta, ki je lastnika ali lastnico spominjal na nekdanjo ljubljeno osebo.

Pri starejših muzealijah z malo podatki o njihovi kulturni biografiji oziroma prvotni karieri (po Kopytoffu 1986) bi se kvečjemu lahko naslonili na nekoliko izmuzljiv in morda tudi že preživel koncept *avre* avtentičnih predmetov (po Benjaminu 1998) in raziskovali vpliv na kustose in obiskovalce razstav. Obiskovalci Slovenskega etnografskega muzeja poročajo, da si na razstavah najbolj zapomnijo čupo Marijo, ki je impozanten predmet z osebnim imenom in filmsko biografijo obeh karier: morskega plovila in muzealije. Kateri predmeti in zbirke visoko kotirajo pri kustosih, lahko vidimo v muzeološki rubriki *Kabinet čudes* v spletnem Delu (<http://www.delo.si/znanje/izobrazevanje/kabinet-cudes.html>). Ker Miller briše meje med snovnim in nesnovnim, si dovolimo še izlet na filmsko področje: bogata kulturna biografija filma *Na svoji zemlji* (posebno živost spomina v Baški grapi) je bila tvorni dejavnik pri oblikovanju tematske poti po principu ekomuzeja (Valentinčič Furlan 2014). Ko smo se o tvornosti ali agenciji stvari pogovarjali v akademskem okolju, je prevladalo mnenje, da jo je smiselno raziskovati, kadar jo predmetom, nesnovni dediščini ali prostoru pripisujejo subjekti raziskave.

Ob branju knjige se mi je v zvezi s tvornostjo stvari zastavljalo vprašanje, ali Miller stvarjem pripisuje pasivno tvornost ali morda neke vrste načrtno, premišljeno tvornost inteligentnega bitja; odgovora v knjigi nisem našla. Millerjeva argumentacija je v nekaterih poglavjih zelo prepričljiva, ponekod pa je ne izpelje dosledno: utemelji popredmetenje oseb, ne pa tudi poosebljanja stvari. Miller z izrazom ponižnost stvari opisuje samoumevnost stvari, ki jih prej opazita človek iz druge kulture ali antropolog. Podobne primere srečujemo pri raziskovanju nesnovne kulturne dediščine, ko primožena/priženjena oseba pogosto ozavešča več podrobnosti neke šege kot člani družine ali skupnosti, kar lahko razlagamo z njihovimi različnimi habitusi (po Bourdieuju). In ko smo že pri izenačevanju oseb in stvari, menim, da Miller prakticira tudi ponižnost avtorja: »akademsko delo je najbolje opravljeno s skromnejšega položaja, z nogami trdno na tleh« (str. 115).

Millerjevo samoopredelitev za antropološkega skrajneža (str. 22) razumem kot mešanico ironije in provokacije, saj ima izraz v politiki, religiji in tudi v

vsakdanjem življenju večinoma negativno konotacijo. Miller povezuje skrajnosti: posamičnost in splošnost, teorijo in prakso; skrajnež pa je kvečjemu kot nasprotje *mainstream* antropologom, ki zasledujejo trenutno najbolj razširjene poglede in teorije, on jih raje ustvarja.

Presenetilo me je, da je naslov knjige *Stuff* poslovenjen v *Materialna kultura*, menim, da bi bil naslov *Stvari* ali *Reči* ustrežnejši tako vsebinsko kot v smislu nagovarjanja ciljne publike. Slovenski naslov lahko bralca zmede tudi zato, ker je Miller sourednik zbornika *Materialne kulture* (*Material Cultures*, 1998). Če nadaljujem s prevodom: »agency« je v znanstveni literaturi ponavadi poslovenjeno v »tvornost«, »delovanje«, »agencija«, tukaj največkrat kot »sposobnost za delovanje«; namesto hrvatizma »običaj« (str. 87, 99) bi bilo bolje uporabiti »šega«. Prevod se ponekod preveč naslanja na angleško stavčno zgradbo: prevajalka uporablja svojilni zaimek namesto povratno svojilnega (starši najdejo v stvareh sredstvo za potrjevanje človeškosti njihovega nerojenega otroka, str. 190; prav bi bilo: svojega ... otroka); v slovenščini se lepše bere »bati se« kot »imeti strah« in »vplivati« kot »imeti vpliv«. Na strani 136 je »estate agents« prevedeno v »stanovski akterji«, po mojem pa so mišljeni »nepremičninski posredniki« – duhovi namreč dobro prodajajo angleške hiše (beri: dvigajo jim cene). Miller ima rad besedne igre in humor; zadnji se kaže tudi v simpatični domislici na strani 86: »preden pritisnete na kakšen gumb in tako rekoč ugasete to knjigo«. Šibka točka knjige je, da Miller knjige in članke navaja v opombi pod črto (v originalu na koncu knjige), zato ponekod pri oznakah »op. cit.« ni povsem jasno, na katero delo se sklicuje. Čeprav vem, da se novejša znanstvena literatura izogiba slikovnemu gradivu, kot vizualna antropologinja pogrešam fotografije oblek, hiš, kuhinj in tehnologije ter njihove uporabe.

Knjiga me je pritegnila in mi dala misliti, torej je dosegla namen. Strinjam se z mnogimi Millerjevimi pogledi na antropologijo in antropologovo skromnost; vse bližje mi je pogled na človeka, družbo in kulturo kot polne protislovij. Koncept tvornosti stvari pa me tudi malo bega, ker je v njem skrita dilema, koliko odgovornosti za posledice torej ostaja ljudem.

LITERATURA

BENJAMIN, Walter

1998 Umetnina v času, ko jo je mogoče tehnično reproducirati. V: W. Benjamin, *Izbrani spisi*. Ljubljana: Studia humanitatis. Str. 145–176.

DOLŽAN ERŽEN, Tatjana; SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid; VALENTINČIČ FURLAN, Nadja (ur.)

2014 *Interpretacije dediščine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.

KOPYTOFF, Igor

1986 The cultural biography of things: commoditization as process. V: A. Appadurai (ur.), *The social life of things: commodities in cultural perspective*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. Str. 64–91.

MLEKUŽ, Jernej (ur.)

2011 *Klepetavi predmeti: ko predmeti spregovorijo o nas in drugih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

OREL, Boris

1948 V novo razdobje. *Slovenski etnograf* 1, str. 5–9.

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja

2014 Interpretacija dediščine igranega filma: »Tematska pot Na svoji zemlji« v Baški grapi. V: T. Dolžan Eržen, I. Slavec Gradišnik, N. Valentinčič Furlan (ur.), *Interpretacije dediščine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 187–212, https://www.tpnasvojemlji.si/Documents/Valenticic_Interpretacija-okt2014.pdf.

Nadja Valentinčič Furlan

256

Martin Pogačar: *Fičko po Jugoslaviji: zvezda domačega avtomobilizma med cestami in spomini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016, 236 str.

Fič(k)a, stoenke ali yuga se spominja še marsikdo iz današnje srednje generacije. Kaj spominja, mnogi smo še vozili te avtomobile kragujevske tovarne avtomobilov Crvena zastava. S propadom Jugoslavije so romali na smetišče zgodovine s to državo tudi avtomobili. Toda, čeprav je z državo propadla tudi tovarna, v kateri se je fičko izdeloval, fičko še živi. Kulturolog Martin Pogačar, avtor knjige *Fičko po Jugoslaviji*, pa predlaga, da razumemo motorizacijo države in propad države skupaj. Ravno fičko je tako po njegovem avtomobil, ki je motoriziral državo in je tudi alegorija njenega razpada (znan je posnetek tanka JNA, ki zmaliči rdečega fička). Toda zgodba o fičku, ki je na prvi pogled zgodba o propadlem sistemu in inferiornem avtomobilu, je ob pozornejšem pogledu mnogo kompleksnejša in polna zanimivih detajlov in ambivalentne zgodovine.

Eden prvih avtorjev, ki je fenomen fička poskusil misliti, je Igor Mandić v eseju »'Fičo' je formula« iz sedemdesetih let dvajsetega stoletja: »To na videz smešno prometno sredstvo v svoji majhnosti nosi in skriva veliko pomembnih reči: celoten pogled na svet, pomanjšano sliko nacionalnega gospodarstva, stanovitno psihologijo nacije, luksuz in družbeni status ...« Dodaja, da še ni nihče resno preučil »'duhovnega sporočila' tega mini prevoznega sredstva (kar bi bilo možno le ob podrobni raziskavi trga in 'zgodovine' njegovega življenja).« (Dialogi, 2016, št. 9, str. 7)

Z delom *Fičko po Jugoslaviji* pa dobimo to kulturno zgodovinsko podobo njegovega življenja. Ali kot pove Pogačar v uvodu: »Ne politika ne rja, ne spreminjajoči se estetski kriteriji, niti pričakovanja in zahteve voznikov ter tehnološko inoviranje avtomobila niso uspeli materialno ali simbolno pokopati fička.« (str. 9) Avtor uporablja »precej odprt pristop«, kar pomeni, da ga zanima fičo kot osebna zgodba, kot spomin, pripoved, sledi mu v popkulturo, na splet, v garaže in muzeje. Knjiga je izšla v zbirki Kulturni spomin in natanko to, kulturni spomin, je osrednja točka obravnave fička; avtorja ne zanima zgolj zgodovina fička (in širše avtomobilizma), tehnične specifikacije, temveč osebne pripovedi ter avtomobilske krajine, torej vizualna in estetska prisotnost avtomobila.

V prvem poglavju z naslovom *Prva ... jugoslovanska avtomobilska krajina in industrija* Pogačar oriše vzpon avtomobilske industrije v Jugoslaviji, v kateri